

Komentář ke statistickým údajům o knihovnách v ČR v roce 2008

Níže komentovaná statistická data představují údaje z celostátního sumáře výkazu Kult(MK) 12-01 za knihovny oblasti veřejné správy, tj. NK, MZK, KK a knihovny měst a obcí za rok 2008. Hodnoty uvedených indikátorů jsou tam, kde je to účelné, srovnány s hodnotami za rok 2004. Zdrojem byla i ročenka Statistika kultury 2008, vydávaná Národním informačním a poradenským střediskem pro kulturu.

K 31.12. 2008 poskytovala veřejné knihovnické a informační služby v ČR síť 5 438 knihoven: Národní knihovna a Moravská zemská knihovna, obě zřizované Ministerstvem kultury ČR, 13 krajských knihoven zřizovaných kraji (včetně Městské knihovny v Praze zřízené Magistrátem hl. m. Prahy), 85 základních knihoven pověřených regionálnímu funkcemi, zřízených městy, 690 základních knihoven měst a obcí, jejichž činnost zajišťují profesionální knihovníci (stejně jako v dříve uvedených knihovnách) a nejpočetnější skupinu knihoven představují základní knihovny s neprofesionálním, tj. dobrovolným knihovníkem, zřízené obcemi – 4 648 knihoven.

Hustota sítě (tj. počet knihoven) ani struktura se již řadu let příliš nemění. Např. pokles od konce roku 2004 představuje snížení počtu knihoven o 7,6 % a týká se v podstatě základních knihoven s neprofesionálním pracovníkem, tzn. knihoven v nejmenších obcích. Nejvyšší meziroční úbytek v posledních pěti letech byl zaznamenán v roce 2006 a byl způsoben pohybem v této nejpočetnější skupině. Existují dva nejčastější důvody: rušení nefungujících knihoven a naopak přesun knihoven jako zpravodajských jednotek do skupiny základních knihoven s profesionálním pracovníkem, souvisejících s jejich rozvojem a rozšířením služeb.

Veřejné knihovnické a informační služby (dále VKIS), poskytují knihovny nejen v místě svých sídleh, ale i ve svých pobočkách. Kvalita VKIS je m.j. měřena i jejich územní dostupností. Standard VKIS¹ např. doporučuje docházkovou vzdálenost do knihovny - 15 min. pěší chůze či jízdy MHD. Provozovatelé knihoven řeší dostupnost VKIS provozem poboček. V případě počtu i rozmístění poboček je situace závažnější než u vlastních knihoven. K 31. 12. 2008 vykazaly knihovny celkem 847 poboček, zatímco ke konci roku 2004 jich bylo 941. Rušení poboček při sledování vývoje zpětně do roku 2004 postihlo především pobočky krajských knihoven, a to o plných 63 %. Ve městech a obcích se počet poboček naopak mírně zvyšoval. V obcích provozujících knihovny s neprofesionálním pracovníkem dokonce přibýlo o 56 % poboček ve srovnání s údaji za rok 2004. Provoz poboček je poměrně nákladný v případě měst, a nejsou-li tyto dostatečně využívány, jsou zrušeny. V případě knihoven obcí docházelo v průběhu pěti posledních let jednak k zpřesňování termínů „pobočka“ a „knihovna“ (jako samostatná zpravodajská jednotka).

¹ METODICKÝ pokyn Ministerstva kultury k vymezení standardu veřejných knihovnických a informačních služeb poskytovaných knihovnami zřizovanými a/nebo provozovanými obcemi a kraji na území ČR. Praha: Ministerstvo kultury, 2005. Čl. 7., odst. 4. Dostupné na <http://knihovnam.nkp.cz/docs/Methodpokyn-standardVKIS.doc>

Objevila se i řada reorganizačních změn, kdy obec namísto provozování více knihoven, zřizuje a provozuje v současnosti jednu knihovnu s pobočkami.

Sledovaná síť knihoven pravidelně doplňuje své knihovní fondy (KF). Ke konci roku 2008 představovaly KF v celkovém součtu 62 765 495 knihovních jednotek (dále k.j.). Stanovíme-li jako výchozích 100 % konec roku 2004, pak celkový nárůst knihovních fondů v ČR ke konci roku 2008 činil 2,5 %. Nárůst KF však nepředstavuje pouze jeho doplňování, ale i vyřazování. S objemem vyřazování souvisí i velikost vykazovaného růstu, ten se liší i v rámci jednotlivých skupin knihoven. Zatímco Národní knihovna, Moravská zemská knihovna a Vědecká knihovna v Olomouci vedle klasického nákupu doplňují své fondy i cestou povinného výtisku, krajské knihovny již tuto možnost mohou využít jen v rámci regionu, ostatní knihovny vůbec ne. Nejvyšší procentový nárůst knihovních fondů (dále KF) zaznamenaly za pětileté období základní knihovny pověřené regionálními funkcemi. Ty totiž doplňovaly KF nejen pro plnění svých funkcí v místě, ale i pro potřebu uživatelů v celém regionu². Zvýšení počtu k.j. představovalo k 31.12. 2008 v této skupině plných 19,8 % ve srovnání s rokem 2004. Ostatní základní knihovny s profesionálním pracovníkem zaznamenaly zvětšení objemu KF o 7,2 %. Naopak pokles stavu KF vykázaly základní knihovny s neprofesionálním pracovníkem, a to o 4,5 %. V této skupině jsou vlastní knihovní fondy nahrazovány tzv. výměnnými fondy (v rámci regionálních funkcí i společně budovaný a po knihovnách cirkulující KF), který je výrazně méně ekonomicky náročný. Je však třeba zmínit i úbytek obcí, které na KF přispívaly, ať již výhradně na KF vlastní knihovny či příspěvkem do společné částky. Doplňování KF je přímo závislé i na finančních prostředcích, jak je uvedeno níže.

Dlouhodobě sledovaným údajem o knihovnách je Počet registrovaných čtenářů. Za rok 2008 představoval tento indikátor 1 447 798 osob, které se pro daný rok řádně v knihovnách zaregistrovali. Hodnota indikátoru mírně ale dlouhodobě klesá tak, jak se vyvíjejí a zpřístupňují veřejné knihovnické a informační služby co nejširší veřejnosti. Od roku 2004 celkově poklesl počet registrovaných čtenářů o 3,9 %. Knihovny ve větších městech zaznamenávají sice mírný nárůst registrovaných čtenářů oproti roku 2004, avšak knihovny v místech menších, především knihovny s dobrovolným pracovníkem, vykazují naopak pokles, a to o celá 4,5 %. Tento statistický údaj však v posledních 20 letech ztrácí na významu při hodnocení výsledků, neboť knihovny poskytují mnohem více druhů služeb a ve stále větším objemu, uživatelům, kteří nejsou registrováni. VKIS jsou zpřístupňovány stále většímu okruhu uživatelů, odstraňují se bariéry, a tím se v mnoha případech zvyšuje dostupnost služeb, a tím i jejich atraktivita pro občany.

Nesrovnatelně větší důraz je v současnosti kladen na údaj „Počet návštěvníků za rok.“³ Návštěvník knihovny může být kdokoliv, kdo využije služeb knihovny, aniž by zároveň

² Region v tomto případě neznamená správní útvar, ale oblast obcí a měst, jejichž knihovnám metodicky pomáhají.

³ Údaj Návštěvníci se po významové stránce za posledních 5 let změnil, a to natolik, že si změna vyžádala reakci – změnu v evidenci a vykazování tohoto jevu, a to již za rok 2009

musel být řádně registrován jako čtenář. Během roku 2008 navštívilo knihovny ČR celkem 20 913 224 osob, to je ve srovnání s rokem 2004 nárůst „jen“ o 1,4 %.

Zatímco návštěvnost za pětileté období vzrostla v Národní knihovně o 18 %, v základních knihovnách pověřených RF dokonce o 24,9 % a v dalších dvou skupinách, tj. v základních knihovnách s profesionálním pracovníkem o 14,1 % a 6 % poměrně velký pokles návštěvnosti zaznamenaly KK a MZK. To potvrzuje i další z uvedených indikátorů „Počet vzdělávacích a kulturních akcí pro veřejnost.“ Za rok 2008 jich knihovny uspořádaly celkem 56 855, což je ve srovnání s rokem 2004 o 3,9 % více. Zatímco NK, MZK a KK vykazují pokles, zapříčiněný i změnou metodiky vykazování vzdělávacích cyklů, vykazují základní knihovny pověřené RF nárůst za pětileté období o 25,1 %. Ostatní základní knihovny s profesionálním pracovníkem nárůst 19,5 % a skupina knihoven s neprofesionálním pracovníkem dokonce nárůst o 40,7 %. Tento statisticky výrazný růst je zapříčiněn masivním růstem zájmu veřejnosti o dotčené aktivity knihoven (vzdělávání veřejnosti v oblasti využívání ICT, komunitní funkce – zaměření knihoven na nejrůznější komunity v místě, práce s dětmi, s handicapovanými občany, vzdělávání pro seniory apod.).

Obdobně je tomu i v případě údajů o „Počtu seminářů, odborných porad a konzultací“. Nejvyšší nárůst opět vykazují knihovny v nejmenších místech, tj. knihovny s neprofesionálním pracovníkem – zvýšení za pětileté období o 83%. Přesto indikátor za celou ČR činí pouze 30 695 seminářů, což je snížení počtu oproti roku 2004 o 45,9 %.

Klesá i „Počet vydaných publikací“ v knihovnách. V roce 2008 představovala vydavatelská činnost 706 vydaných titulů, zatímco v roce 2004 to bylo celých 1 034 titulů. Tedy v roce 2008 vydaly knihovny celkem o 21,7 % titulů méně než v roce 2004. Trend upouštět od klasických papírově vydávaných titulů dále pokračuje, a to především z ekonomických důvodů. Zčásti jsou nahrazovány elektronickými verzemi, přičemž elektronicky vydané tituly nebyly dosud vždy statisticky evidovány. Vzhledem k tomu, že vydavatelská činnost nepředstavuje zvlášť vysoké údaje, je i nárůst ale i pokles o jednotky vydaných titulů procentově nevýznamný. Je třeba zmínit i nový trend - vydavatelskou činnost základních knihoven s neprofesionálním pracovníkem. V předešlých letech se zpravidla jednalo o ojedinělou publikaci spojenou s nějakou významnou kulturní aktivitou, eventuálně i grantově podpořenou. Zatímco v roce 2004 vydala tato nejpočetnější skupina 9 titulů, v roce 2008 to již bylo titulů 25. I to je známka oživení a růstu významu knihoven v obcích.

Na hodnoty a vývoj vykazovaných údajů mají vliv i podmínky, za kterých jsou služby VKIS poskytovány. Mezi ně patří vedle docházkové vzdálenosti zmíněné výše i „Počet pracovníků“ vykazovaných v průměrném přepočteném stavu na plně zaměstnané. V roce 2008 to bylo v knihovnách ČR celkem 5 137 pracovních úvazků, z toho 4 577 odborných (též v přepočteném stavu na plně zaměstnané). Tedy v knihovnách ČR s profesionálním pracovníkem je zaměstnáno 89 % odborných pracovníků. Celkový nárůst oproti roku 2004 činil pouze 1,5 %. Zatímco NK a MZK vykazují mírný pokles, nárůst naopak zaznamenávají základní knihovny pověřené regionálními funkcemi (úvazky na RF, rozšiřování i dalších funkcí a služeb). Skupina základních knihoven s neprofesionálními pracovníky sice statisticky

vykazuje 1,4 pracovního úvazku, to je však údaj naprosto zkreslující. Tato skupina údaje o zaměstnancích nevykazuje.

Druhá ze sledovaných podmínek pro poskytování VKIS je „Částka na nákup knihovního fondu.“ V roce 2008 činila celková suma za knihovny ČR 366 621 700 Kč, tj. 35 Kč na 1 obyvatele⁴. Standard⁵ VKIS doporučuje částku v rozmezí 22 až 35 Kč na 1 obyvatele. Lze tedy konstatovat, že v roce 2008 bylo hodnoty Standardu VKIS v průměru dosaženo. Nárůst vyjádřený v procentech vůči roku 2004 činí celých 46,6 %. To bylo zapříčiněno nejen významnými akvizicemi do historických fondů knihoven ČR v průběhu hodnocených pěti let, ale i navyšováním částek v rámci daných rozpočtů knihoven s ohledem na růst cen knih a růst zájmu uživatelů o novinky v městských a obecních knihovnách, a to bohužel často na úkor ostatních provozních nákladů. Navýšení se týkalo všech skupin knihoven, včetně knihoven obcí s neprofesionálním knihovníkem, které vykazují částku na nákup KF až od roku 2005.

Knihovny přizpůsobují své služby změnám požadavků a návyků svých uživatelů, a to elektronizací svých služeb a vytvářením podmínek využívat takové služby i v knihovnách. K 31.12.2008 měli uživatelé volně k dispozici v knihovnách ČR celkem 11 052 počítačů. To je ve srovnání s rokem 2004 nárůst o 5 164 PC, tj. 87,7 %. S výjimkou NK a MZK se tento bouřlivý rozvoj týká všech skupin knihoven. Návštěvníci krajských knihoven mají k dispozici k 31.12. 2008 947 PC, to představuje nárůst oproti roku 2004 32,4 %, V základních knihovnách s RF bylo ke stejnému datu návštěvníkům k dispozici 1 776 PC, nárůst oproti roku 2004 činil 77,1 %, ostatní základní knihovny s profesionálním pracovníkem měly pro uživatele na konci vykazovaného období 2 725 PC, což činí nárůst 49,1 %. Nejvýznamnější zlepšení podmínek realizovaly základní knihovny s neprofesionálním pracovníkem, a to za přispění zřizovatelů, některých krajů i státu. Počet PC v obecních knihovnách činil k 31.12. 2008 5 439, oproti roku 2004 je tento nárůst vyjádřen 189,6 %.

Z celkového počtu počítačů pro uživatele je část napojena na internet. K 31.12.2008 to činilo ve všech vykazujících knihovnách celkem 9 926. PC. Znamená to, že 89,8 % všech počítačů pro veřejnost (11 052) je napojeno na internet. Tím se podstatně mění možnosti práce, studia i zábavy pro uživatele i všechny návštěvníky. Celkový počet 9 926 internetových stanic pro uživatele představuje nárůst 118,4% oproti roku 2004. Toto zásadní zlepšení je zapříčiněno m.j. povinností zavést internet do všech knihoven, které poskytují VKIS.⁶ Proto i nejvyšší nárůst vykazovala nejpočetnější skupina knihoven - základní knihovny s neprofesionálním pracovníkem, a to za sledovaných pět let o plných 218 %. Velké nárůsty vykázaly i knihovny skupiny základních knihoven s profesionálním pracovníkem a základní knihovny pověřené RF. Využívanost techniky byla statisticky sledována až od roku 2005 indikátorem „Počet návštěvníků využívajících internet v knihovně.“ I tento ukazatel výrazně roste. Na konci roku

⁴ Údaj ČSÚ, počet obyvatel ČR k 31.12. 2008 činil 10 467 542

^{5 5} METODICKÝ pokyn Ministerstva kultury k vymezení standardu veřejných knihovnických a informačních služeb poskytovaných knihovnami zřizovanými a/nebo provozovanými obcemi a kraji na území ČR. Praha: Ministerstvo kultury, 2005. Čl. 4. Dostupné na <http://knihovnam.nkp.cz/docs/Methodpokyn-standardVKIS.doc>

⁶ Z.č. 257/2001 Sb., knihovní zákon v platném znění ukládá zpřístupnění internetu veřejnosti v knihovnách, a to nejpozději k 31.12.2007.

2008 bylo evidováno celkem 2 846 767 návštěvníků knihoven, kteří internet využili. Za sledované 4 roky to představuje nárůst o 62,4 %. Nejvyšší nárůst opět vykazují knihovny v nejmenších obcích a městech.

V závěru ještě krátká charakteristika: V ČR k 31.12. 2008 poskytovalo své služby 5 438 knihoven zřízených samosprávou včetně Národní knihovny a MZK, zřízenými Ministerstvem kultury. Největší počet knihoven představují knihovny obcí, v nichž plní funkci knihovníka dobrovolník – je jich plných 4 648, tzn. 85,5 % všech 5 438 knihoven. Tato skupina knihoven také vykazuje největší zvyšování hodnot indikátorů, což potvrzuje její nejbouřlivější rozvoj. To souvisí i s úsilím základních knihoven pověřených regionálními funkcemi a krajskými knihovnami vyrovnávat rozdíly mezi VKIS ve velkých městech a v obcích i mezi regiony a dbát na jejich kontinuální rozvoj.

V knihovnách, vedle dobrovolníků je zaměstnáno 15 137 pracovníků na plný pracovní úvazek. Všichni společně zajišťovali v roce 2008 VKIS pro 1 447 798 registrovaných čtenářů, resp. 20 913 224 návštěvníků. Návštěvníci knihoven měli k dispozici 62 765 495 knihovních dokumentů, půjčili si 66 744 167 k.j., informace mohou získat a zpracovat si je i na 11 052 PC, z nichž je 9 926 napojeno na internet. Za rok 2008 využilo internetové stanice 2 845 767 návštěvníků knihoven.

Knihovny ve sledovaném roce uspořádaly pro své uživatele 56 855 kulturních a vzdělávacích akcí, poskytly 30 695 odborných porad, konzultací a seminářů.

S vývojem využívání ICT ve společnosti dochází i k významným změnám ve službách knihoven. Proto se i výsledky některých tradičních údajů mění, resp. jejich hodnoty se snižují či stagnují a naopak. Vzrůstá zájem o nové formy klasických služeb, např. půjčování dokumentů nahrazuje zájem o digitalizované texty náhradou za tištěné knihy, i proto mírně klesá či stagnuje počet výpůjček. Knihovny využívá celá řada osob, aniž by musela být nutně registrovaným čtenářem – např. internet, akce pro skupiny uživatelů. Vyrůstá význam knihovny jako místa setkávání, tzn. vzrůstá jejich význam, po stránce sociální, komunitní, vzdělávací, kulturní atd. Současně roste zájem o služby „na dálku“, tj. o služby, které lze poskytovat elektronickou cestou, aniž by uživatel byl nucen do knihovny osobně zajít.

Vzhledem k celé řadě změn a v oblasti poskytování veřejných knihovnických a informačních služeb se od roku 2009 se nově evidují a statisticky vykazují nové služby a aktivity knihoven.

Ladislava Zemánková / prosinec 09